

érdekes volna azonban ismernünk, hol tudnak még másutt is a rostavetésről.\*

Szendrey Zsigmond.

(*Deutscher Auszug*) — Das Drehen und der Wurf der Reiter dient meist zur Erforschung des Diebes. Dieser abergläubische Brauch ist aus vielen Teilen des Landes bezeugt; sein Ritual ist uns infolge der mangelhaften Beschreibungen doch nicht genau bekannt.

## A szláv és német *ch* magyar megfelelőseinek kérdéséhez

Gömör megyében, Rimaszombattól északra találunk egy *Rahó* nevű falut, amelyet a tótok *Hrachov* néven ismernek. A magyar névalak nyilván ebből a tót névből származott, olyanformán, hogy a kevésbé hangzós *h* az erősen hangzós *r* előtt eltűnt; a magyarok esetleg észre sem vették, hogy az *r* előtt a tótok még egy más hangot is ejtenek ebben a névben, bár az sem lehetetlen, hogy a *h* csak a magyarok beszédében tűnt el. Mivel a mai tót *h* korábbi *g*-ből származott, kétségtelen, hogy a magyarok ezt a nevet legkorábban a tót *g > h* hangváltozás után, vagyis 1200 körül vehették csak át, mert hisz korábbi átvétel esetén *Grahó* vagy *Garahó* volna ennek a falunak mai magyar neve.<sup>1</sup> — Ugyanebben a korban kerülhetett a magyarba a borsodvármegyei *Radistyán* falu neve is, amelynek a *h*-s alakja még egy 15. századi oklevélben is előfordul (esetleg az okleveles adat a név egykori tót ejtését örököltette meg).<sup>2</sup>

A *h*-nak erősen hangzós mássalhangzó előtt való eltűnése könnyen érthető folyamat, amely más nyelvekben is megfigyelhető: hasonlóképpen tűnt el példáulan okáért a germán *x > h* a németben *l, r, w* előtt. — A magyarban arra, azt hiszem, példát nem is lehetne találni, hogy a *h* nyelvünk tót jövevényszavaiban és -neveiben *l, r* vagy *m* előtt megmaradt volna. Arra viszont tudomásom szerint<sup>3</sup> e g y e t l e n e g y e s e t s e m isme-

\* Az idézett adatok lelőhelyei: 1767-ből Nyr. 5:210. Faludi Ferenc Nyr. 1:125. Ethn. 37:142. Kármán 98. Vas. Ujság 1858:179. Lázár: Alsófehér vm. 570. Felsőbánya 1715. Hazánk 1887:301. Komáromy 261. Nagybánya és Vid. 1879. okt. 14. Ökörítő sgy. Potyond sgy. Ópályi sgy. Porcsalma Ethn. 2:301. Luby Margit könyve 159. Szilágym. Erdély népei 4:12. Szabolcsm. 169. Kisvárdai sgy. Tiszakeszi Abafi: Figyelő 2:2:209. Tiszaroff Ethn. 8:450. Aszaló sgy. Szendrő sgy. Aporka sgy. Abádszalók Nyr. 9:560. Hajduböszörmény Vas. Ujs. 1860:31. Aradm. Somogyi 3:344. Délvidék Ethn. 10:310. Barsm. 153. Gömörm. Ethn. 7:374. Palócság Ethn. 5:192. Eger Ethn. 18:150. Pusztapat sgy. Érsekéty Esztergom vm. mon. 86. Csallóköz Uj M. Múzeum 1851. 2:497. Nagymaros Honderű 1845. 2:180. Ötvevénysziget Vas. Ujs. 1864:88. Dunaszentgyörgy Ethn. 40:192. Dunántúl Ethn. 9:234. Jankó: Balaton 422. Lengyel-tóti Ethn. 8:444. Ormányság Ethn. 43:163. Gönczi 206.

<sup>1</sup> A név a szláv *grachō* „bab” szó származéka és jelentése „babos”.

<sup>2</sup> A név tulajdonképp a szláv *gradō* „vár” szó származéka.

<sup>3</sup> Sajnos, csak tudomásomra hivatkozhatom, nem pedig a magyar nyelv szláv jövevényszavainak tudományos feldolgozására. Ilyesmí t. i. még mindig nincs, és így ezek tekintetében még mindig Miklosich elavult jegyzékére vagyunk utalva; derék és rettentően szorgalmas szlavistáink ugyanis a rossz nyelvek szerint — nem csekély buzgalommal és kitartással, de nem minden eredmény nélkül. — elsősorban is ennek a műnek meg-

retes, hogy a szláv *ch* a magyarban *r*, *l* és *m* előtt elenyészett volna. (Idetartozó szavak és nevek például: *haraszt*, *horvát*, *Haram*, *Herestyén*, *Harcvány*, *Herény*, *Haláp* stb.) Ennek nyilván az a magyarázata, hogy a magyarban a *χ* és az utána következő erősen hangzós mássalhangzó között még a *m*, *χ* > *h*- hangváltozás előtt kifejlődött egy ejtéskönnyítő magánhangzó. úgyhogy az *r* és *l* mássalhangzók előtt ezeknél a magyarban laryngalis *h* tulajdonkép sohasem is volt.

A *χ* hangot a régiségben rendszeresen *h*-val, pontosabb jelölési mód szerint pedig *ch*-val írták. Mivel pedig a fentebb előadottak szerint a *h h a n g* a magyarban *r* és *l* előtt szókezdetben elenyészett volna, a *h b e t ű* a régiségben *r* és *l* előtt nyilván a *χ* hang jelzésére szolgált; olyan esetekben t. i. amikor az illető névben ma a szókezdő laryngalis *h* után magánhangzót találunk az utána következő *r* vagy *l* előtt. Ha tehát a vasmegyei *Herpenyő* patak 1217-ben *Hrepyna*-nak van írva, akkor igen nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a *H* betű ebben az 1217-i névalakban még a *χ* hang jelzésére szolgált. Ugyanaz teendő fel a *Haláp* név Várad Reg.-beli *Hlap* alakváltozatának *h*-járól is (ez utóbbi név kétségtelenül a szláv (*Chlap* névből származott).

Hogy a magyarban a *χ* > *h*- hangváltozás a XII. század második felében még nem következett be, azt azonban a legvilágosabban a *Hernád* folyónévnek német *Kunnert* alakja tanúsítja. A németek ugyanis ezt a folyónevet a magyaroktól legkorábban a XII. század második felében vehették csak át, mert hisz előzőleg nem voltak még német telepések a Hernád mellékén. A német *k(h)*- ~ *m*. *h*- megfelelés ezek szerint azt tanúsítja, hogy a magyarok a *Hernád* nevet a XII. század második felében még *χ*-val ejtették, mert hisz talán még nagyhírű pesti phonologus szaktudósaink sem lesznek hajlandók majd feltenni (bár egy kis merészségért ők nem szoktak a szomszédba menni), hogy a németek a laryngalis *h*-t valaha is *kh*-val (írva *k*) helyettesítették volna.

A fentebbiek szerint „az adatok világánál” — hogy, K n i e z s a István egyik legújabb cikkének szavait idézzem — egyáltalán nem bizonyult „apriorisztikus, minden bizonyítékot nélkülöző üres állításnak” az a feltevés, hogy a magyarban a *χ* > *h*- fejlődés szókezdetben a XII. és XIII. század határán mehetett végbe.<sup>4</sup> Ő t. i. most amellet kardoskodik, hogy a *χ* > *h*- fejlődés a magyarban már jóval korábban következett volna be. Az olvasó azonban az előzőekben meggyőződhetett, hogy igenis vannak bizonyos adatok, amelyek feltevésünket igazolhatják, bár azok Kniezsa számára semmiesetre sem világítottak, mert különben talán velem szemben mégis óvakodott volna az idézett erőtől és magabizástól duzzadó nyelvezettől.

Ilyenformán nyilvánvalóan nem lehet jelentőség nélkül való az a körülmény sem, hogy a mai magyar *h*-nak megfelelő hangot az emlékekben gyakran találjuk *ch*-val írva; szókezdetben körülbelül a 13. század közepéig, szóbelsejében pedig talán a 16. századig. Az oklevelek írói ezzel a jelöléssel esetleg azt akarták feltüntetni, hogy a magyar szavakban előforduló *h*-féle hang különbözik a latin szavakban ejtett *h*-tól; az ilyen magyar szavakat tartalmazó latin oklevélszövegben előforduló *h*-kat ugyanis az íródéakok már egyáltalán nem írták *ch*-val, így tehát a magyar szavak *ch*-s írását semmiképp sem lehet Kniezsával értelem nélkül való írási sajátosságnak tekinteni. Ebben a tekintetben számomra talán mégis a

nem írásával igyekeznek tudományos érdemeket szerezni. . . A magyar tudományos közönségnek ilyenformán, úgylátszik, nyelvünk szláv jövevényszavait illetőleg már csak abban lehet reménykednie, hogy egyszer egy tót, cseh vagy délszláv tudós mégis csak elszánja majd magát ennek a magyar tudományos szempontból igen nagy fontosságú műnek a megírására.

<sup>4</sup> V. ö. K n i e z s a, *Kór* szavunk eredete (MNy. XXXV. 201—4).

leegyszerűsőbb lesz, ha magára Kniezsára hivatkozom. Ő ugyanis 1928-ban még így nyilatkozott erről a kérdésről: „Bizonyos azonban, hogy a *ch* általában *x* hangot jelöl, mert gyakrabban csak a XI—XII. században fordul elő. A XIII. században kiszorítja a *h* betű, ami hívem visszatükrözi a beállott *x > h* hangváltozást”.<sup>5</sup> Így tehát az a körülmény, hogy valamely írődeák egyszer valahol tévedésből *nihil* helyett *nichil*-t talált leírni (én ilyesmit még nem láttam), amire Kniezsa legújabb cikkében a forrás megnevezése nélkül hivatkozott, még egyáltalán nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a magyar szavak *ch*-s írásában bizonyos hangjelölési céltudatosságot ne lássunk.

A *x* hangnak pontosabb jelölésére az írődeákat a XI—XIII. századokban a magyar nyelvnek akkori hangrendszere is készíthette. Az ómagyar nyelvben ugyanis, amint ezt itt a közelmúltban kifejtettük, a *x* hangon kívül a finnugor alveolaris *š* és *s* fejleményeképp legalább is szókezdeti helyzetben a laryngális *h* hang is megvolt, amely azonban körülbelül a *x -> h*-hangváltozással egyidőben elenyészett (V. ö. NNy. XI. 13.). Ha a *h* hang nem lett volna meg az ómagyarban is, akkor a hangrendszer ezen hiányossága a magyarországi latin emlékek írási sajátosságaira is szükségszerűleg kihatással lett volna. Ebben az esetben ugyanis a latin *h* a magyarok kiejtésében elenyészett volna, aminek következményeképpen a magánhangzós kezdetű latin szavakat minduntalan *h*-val irták volna, a *h*-s kezdetűeket pedig *h* nélkül. Ilyes hibákat azonban a magyarországi latin szövegekben — valószínűleg az olaszországi latinság írásmódjának behatolásaként — csak el-elvétve találunk.<sup>5a</sup>

\*

Az előadottakon kívül Kniezsa cikkében még két kissé meglepő phonológiai (? tanítás is olvasható. Szerinte ugyanis a magyarok az idegen szavakban a *x*-t akkor is helyettesítették már *k*-val, amikor nyelvünkben minden helyzetben kétségtelven megvolt még a *x*. Továbbá egy füst alatt azt is hirdeti, hogy újabb korban a magyarok az idegen *x*-t nemcsak *k*-val, hanem *h*-val is helyettesítették.

Lássuk már most ezt a két tanítást egy kissé közelebről is az adatok Kniezsa-féle világánál!

„Hogy az idegen nyelvi *x* hangot az ó-magyarban is helyettesíthették *k*-val”, Kniezsa szerint „világosan bizonyítja a *käliz* népnév.” Ez a népnév orosz és byzanci forrásokban ugyanis következetesen *x*-vel van írva. — Ez a „bizonyíték” kétségtelenül pompás volna a Kniezsa-féle tétel szempontjából, ha valaki azt is igazolni tudná, hogy az ómagyarok a *käliz* népnevet az oroszok vagy a byzanciak révén ismerték meg. Ennek bizonyítására azonban még Kniezsa sem mert vállalkozni. . . Mert hisz a magyarok ezt a népnevet például törökök révén is megismerhették, már pedig a törökben szókezdetben nincs *x*; így tehát az esetleges eredeti szókezdeti *x*-t ennél a névnél a törökök is *k*-val helyettesítették volna.<sup>6</sup> De minden-

<sup>5</sup> V. ö. Kniezsa István: A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928, 23—24 l. — Talán helyes volna, ha szerzőnk egyszer tájékoztató-sunkra esetleg jegyzékbe foglalná, hogy korábbi dolgozatainak mely állításai tekintendők „apriorisztikus, minden bizonyítékot nélkülöző, üres állítás”-nak.

<sup>5a</sup> Az ómagyar korban tehát a *x* és *h* hangokat általánosan *h* betűvel jelölték: ugyanígy a németeknél is; ezért ez az írási sajátosság is nyilván fölük — és nem az ófranciáktól — került mihozzánk.

<sup>6</sup> Németh Gyula őstörténeti elképzelései érdekében fel szeretett volna ugyan fedezni a törökben is szókezdő *x*-t, sőt valami *k*->*x*-hangváltozást is; e feltevései azonban „az adatok világánál” neovambérista lidércfénynek bizonyultak.

esetre első sorban is e név etymológiájával kellett volna Kniezsának benünket megismerteti, ha t. i. a *káliz* népnevet, hangtörténetj bizonyíték-ként akarta felhasználni: azt hiszem, ez még a legszerényebb módszerbeli követelmény volna, amelyet a szerzőnk számára annyira világosnak látszó „bizonyíték”-kal szemben támasztanunk kell. T. i. még az sem tekinthető teljességgel kizártnak, hogy orosz és byzanci forrásokba ez a név egy olyan nyelv közvetítésével került, amelyben *k* > *χ* hangváltozás következett be: ilyen nyelvek ugyanis vannak a Kaukázus mellékén.

A *káliz* népnév tehát a Kniezsa-féle tétel szempontjából „bizonyíték”-ként még csak szóba sem jöhet. Aki persze erőnek erejével keresi egy tétel igazolására a nyelvészeti bizonyítékokat, az sokszor találni is vél ilyesmit. Így járt Kniezsa is. Ő t. i. tétele igazolására a *káliz* néven kívül még azt a körülményt is felhossa, hogy magyar emlékekben az idegennyelvi *χ* helyén a *h* mellett néha *k*-t is találunk. — Az első hiba emel az újabb „bizonyíték”-nál, hogy nemcsak idegennyelvi, hanem magyar nyelvű *χ* helyén is találunk az emlékekben a *h* mellett néha *k*-t is. Ezt Kniezsa fentebb is idézett helyesírási értekezéséből volt alkalmam megtanulni. A tihanyi alapítólevélben például egy esetben *humuc* helyett *kumuc* van írva, P. mesternél pedig *zyloch* helyett *ziloc* névalakot találunk stb. Így bizony igazán „nem lehetetlen” Kniezsa szavaival élve, „hogy sok esetben egyszerű íráshibával van dolgunk”. Ez bizony így van . . . Sőt bizonyos körülmények figyelembevételével emnek az íráshibának létrejöttét is megvilágíthatjuk. Tudjuk, hogy az okleveleket a középkorban diktálásra szokták leírni; azt pedig szintén Kniezsa említett értekezéséből voltam szerencsés megtanulni, hogy a régiak a *k*-t különösen velaris hangok vagy mássalhangzók előtt vagy pedig szóvégben *ch*-val is szokták írni. Így tehát az emlékeinkben például többször előforduló *Tikon* névalak egyáltalán nem tanúsítja azt, hogy ezt a nevet valaha is így ejtették volna, hanem csak azt, hogy a diktáló clericus hibásan olvasta el a *Tichon* névalakot, aminek következtében az író clericus természetesen hibásan írta le. Más hasonló esetekben pedig ugyanazon név vagy szóalak kétszeri átvételéről lehet szó. Így például, ha a tót *Chlevany* falut ma *Klivény* néven ismerjük és nem *Helvény* néven emlegetjük, mint a régiak. — A kétszeri átvétel lehetőségére Kniezsa — úgylátszik — még csak nem is gondolt.<sup>7</sup> Ezek szerint Kniezsának ez utóbbi „bizonyíték” is csak erőszakolt mondvcsmínált ürügy. s így mint bizonyíték teljesen értektelen.

Mindezekre a feltevésekre Kniezsának azért volt szüksége, hogy a magyar *kór* szót a szláv *chvorō*-ból származtathassa. De kérdeznünk kell, vajjon miért kellett Kniezsának ezen etymologia érdekében a szláv *ch*- ~ magyar *k*- megfelelést erőszakolnia, amikor talán sokkal egyszerűbb lett volna annak feltevése, hogy ez a szó esetleg csak a magyar *χ* > *h*-hangváltozás után került nyelvünkbe. Vagy talán ennek a feltevésnek valami másnemű chronologiai nehézségei volnának?

Kniezsa szerint a szláv *chvorō*-ból *\*kovor* > *\*koor* fejlődésen keresztül lett volna a magyarban *kór*. Csakhogy valami régi *\*kovor*-ból ép úgy nem fejlődött volna *kór*, mint ahogy például régi *lovos*-ból sem lett *lós*. De miért is tűnt volna el a *v* a *\*kovor*-ból és maradt meg a *kavar*, *kever*, *csavar*, *kövé*r, *kovács*, *rovás*, *rövid* stb. szavakban? Egyáltalán hogyan lehet azt még csak elképzelni is, hogy egy szótagkezdő, erősen hangzós mássalhangzó csak úgy szörén-szálan eltűnjék egy szóból. Persze ezen ellenvetéssel szemben Kniezsa diadalmasan hivatkozhatnék arra, hogy a „kétségtelen adatok világánál” (ez tulajdonképp a Gombocz-Melich-féle nyelvészeti formalizmus módszere és kifejezésmódja!) ez a képtelenség is valóságnak látszik, aminthogy hivatkozott is Kniezsa egyebek között *Zólyom*, *Szórád*, *Szódó* nevek tanuságára. Ezekben a nevekben ugyanis a mai ma-

<sup>7</sup> „Westungarn im Mittelalter” című tanulmányomban helynevek kétszeri átvételére Nyugatmagyarországra vonatkozólag egész sereg példa található.

gyar hosszú ó szláv vo hangkapcsolatnak felel meg (pl. m. *Zólyom* ~ tót *Zvolen*). Csak hogy ez a hosszú ó a magyarban nem úgy származott, ahogy azt Kniezsa a Gombocz-Melich-féle nyelvészeti formalizmus módján elképzelte, mert bizony a szl. *Svorad* > m. \**Szovorad* alakból nem \**Szoorad* lett volna a magyarban, hanem a \**Szovorad*-ból a Horger-féle két-nyíltszótagos hangtörvény értelmében \**Szovrad* származott; így tehát a mai ó ebben a névben korábbi ou-ból fejlődött. — A *Szórád*-féle példát csak azért említettem, mert Kniezsa is ezt a nevet csillagozta ki — hibásan. Sokkal megfelelőbb lett volna ugyanis a *Zólyom* név fejlődésének példájára hivatkozni; e név tekintetében t. i. a „kétségtelen adatok világánál“ is meggyőződhetik az ember arról, hogy P. mester *Zouolun*-ját 1237-ben már *Zoulum* néven emlegetik, vagyis hogy a legrégebb magyar névalakból a második o esett ki, nem pedig a v. Mivel pedig Kniezsa \**kovor*-jából a második o soha ki nem esett volna, az általa feltételezett \**kovor* > *kór* fejlődést képtelenségnek kell mondanunk.

A szláv *chvorō* > m. *kór* származtatás érdekében már több joggal hivatkozhatik Kniezsa a *Naszód* névre, amely t. i. szláv *Nasvod* személynévből alakult. Ez tehát azt tanúsítja, hogy a szláv vo hangkapcsolatból tényleg fejlődhetett a magyarban ó. Hogy mikor és mi módon, arra nézve Kniezsa még csak véleményét sem nyilvánít; t. i. még csak nem is sejtí, hogy e név körül valami probléma van. Előadásából kitetszőleg ugyanis azt látszik hinni, hogy a szláv *Nasvod*-ból is olyanformán fejlődött a magyarban *Naszód*, ahogy ő a nyelvészeti formalizmus regulái szerint a szláv *Svorad* > m. *Szórád* fejlődést elképzelte. . . Kniezsa módján persze a *Nasvod*-ból sem lett volna soha a magyarban *Naszód*; de ebben az esetben a két nyíltszótagos hangtörvényt sem alkalmazhatjuk. Ha ugyanis hajlandók volnánk is a pesti csillagos nyelvtudomány módjára valami semmivel sem igazolható *Naszvod* > \**Naszovod* fejlődést feltenni a magyarban, arra semmi lehetőségünk sincs, hogy a harmadik szótag o hangjának kiesését feltételezzük, a v kiesése pedig — amint láttuk — még csak szóba sem jöhet. A komárommegyei *Naszvad* (> \**Naszvod*) helynév esete pedig azt tanúsítja, hogy a szl. vo > m. ó fejlődés egyáltalán nem szükségszerű és általános.

A komárommegyei *Naszvad* neve kétségtelenül tót eredetű a magyarban; a helynév végződés nélküli alakjából pedig azt állapíthatjuk meg, hogy valószínűleg még a 13. század előtt került a magyarba. Azt pedig szintén tudjuk, hogy az eredetileg *u*-nak ejtett (a mai angol *w*!) szláv *v*-ből nyugati szláv nyelvekben körülbelül a 12. század második felében fejlődött a mai labiodentalis ejtésű *v* hang. Ezek szerint a magyarok a tótoktól a *Nasvod* nevet a 12. század második felében már labiodentalis *v*-vel vehették át; az ilyen módon átvett *vo*-ból a magyarban természetesen *va* fejlődött, nem pedig ó. Más szláv nyelvekben azonban az *u* > *v* hangfejlődés később következett be; így az Erdélyben beszélt egykori szláv nyelven is. Ezért a magyarok a *Nasvod*-nevet itt már *Naszvod* alakban vették át. A szokatlan *uo* hangkapcsolat azután *ou*-val helyettesítődött, vagy esetleg az *uo*-ból hasonlóan *oo*-n keresztül fejlődött a mai ó. Más irányú hasonlúnál az *uo*-ból *uu* származhatott; így felelhet meg a szlov. *tvor* szónak a magyarban *túr* „kelés“.

Az előadottak szerint a magyar *kór* szó csak abban az esetben származhatnék a szláv *chvorō* szóból, ha bizonyítani lehetne, hogy valamelyik magyarországi szláv nyelvjárásban a szláv *v* hangot még a magyar *χ* - > *h*-hangváltozás után is *u*-nak ejtették. A magam részéről ezt egyáltalán nem tartom túlságosan valószínűnek. . .

Amint említettük, Kniezsa „*Kór* szavunk eredete“ című kisdéd, de sok meglepő állítást tartalmazó cikkében nemcsak azt hirdeti, hogy már az ómagyarban is helyettesítették az idegen *χ*-t *k*-val, hanem egy lélekzet-

vételre azt is tanítja, hogy újabban az idegen  $\chi$ -t többnyire  $h$ -val, tehát nem  $k$ -val helyettesítették a magyarban.

Állítása érdekében Kniezsa elsősorban is arra hivatkozik, hogy egy csapat régiebb — de semmiesetre sem az ómagyar korból származó — német jövevényszavunkban a német szóbelseji  $ch$ -nak  $h$  felel meg a magyarban. Egy stb.-vel kapcsolatban 7 ilyen német jövevényszót sorol fel, de még csak nem is csodálkozik azon, hogy a ma szokásos német  $ch \sim m. k$  megfelelésre (pl. *silbak, bakter, hapták* stb.) még csak példa sem akad régiebb német jövevényszavainak sorában. Szerinte ugyanis régiebb német jövevényszavainkban a  $ch$ -t azért helyettesítették  $h$ -val, mert ezen szavak átvétele korában — szerinte — a  $\chi > h$  fejlődés a magyarban már szóbelsejében is végbement. Hite szerint ugyanis az általa felsorolt szavak már hangalakjuknál fogva sem lehetnek régebbek a XV. századnál. Hogy miért nem, azt már nem fejt ki, de példának a *pléh* szót említi, amelyre az általa idézett OklSz. szerint csak a XV. század végéről van az első adat. Kérdéznünk kell azonban, vajjon az a körülmény már kizárja-e annak a lehetőségét, hogy ez a szó nem „nagyon régebben”, hanem esetleg csak a XV. század elején honosodott meg nyelvünkben. . . Ezt talán még Kniezsa sem merné állítani! A „Westungarn im Mittelalter” című tanulmányomban pedig kimutattam, hogy Nyugatmagyarországon a  $\chi > h$  hangváltozás szóbelsejében 1350—1400 körül ment végbe. Persze másutt ez a hangváltozás esetleg egy kissé később is bekövetkezhetett, aminthogy tudomásom szerint a  $\chi$  hang nyelvjárási sajátosságként az *-it* képzőben még a XVI. században is előfordul.<sup>8</sup> Hogy például a *céh* szavunk még  $\chi$ -val honosodott meg nyelvünkben, azt az emlékek is tanúsítják; először t. i. 1466-ban fordul elő az OklSz. szerint *Czech* alakban. Vajjon Kniezsa a  $ch$ -s írást ebben a szóban is jelentőség nélkül való írási sajátosságnak tartja-e és vajjon azt is kitudja-e tán mutatni, hogy a XV. század második felében a  $ch$ -s írás szökezetben is előfordul a mai  $h$ - helyén? Alig hinném! De az viszont már az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy igazán nagyfokú elvakultság szükséges ahhoz az állításhoz, hogy régi német jövevényszavainkban előforduló  $h$ - nem  $\chi$ -ként honosodott meg nyelvünkben és hogy ezekben a mai  $h$ - nem egy időközben bekövetkezett  $\chi > h$ - hangváltozás eredményeként volna tekintendő.

Kniezsa azonban a velem való polemizálgatás kellemes hevében annyira belelendült a nyelvtudományba, hogy a  $\chi$  hang helyettesítését illető kinyilatkoztatásaiban még tovább is ment. Azt állítja ugyanis, hogy néhány újabban meghonosult német szóban a  $ch$ -t nemcsak  $k$ -val, hanem  $h$ -val is helyettesítik. Így tehát „Mcórnak az a bizonyos tétele” — írja — „mely szerint az idegen nyelvi  $\chi$  hangot  $h$ -val helyettesíteni nem lehet, nyilvánvaló tényekkel ellenkezik”. Hát lássuk azokat a dicső, nyilvánvaló tényeket!

Azt állítja ezekre vonatkozólag Kniezsa egy stb.-vel kapcsolatban, hogy a német *sicher* és *Pech* szavak nemcsak *ziker* (én általában *zikker*-t hallottam) és *pekk* alakban honosodtak meg nyelvünkben, hanem szerinte e szavakat  $h$ -val is ejtik nálunk, ilyenformán *pehhes* és *ziher*. De ilyen értelemben példakép felhozhatta volna még az *abriktol* és *cekk* szavakat is. Az azonban határozottan kár, hogy Kniezsa — ezt a rossz szokását már többször megfigyeltem! — csak úgy legyintésszerűleg intéz el e szavakkal kapcsolatban nagyon érdekesnek látszó hangtani kérdéseket. Azt állítja például, hogy mi a német *Zech* és *Pech* szavak átvételekor a  $ch$ -t  $h$ -val vagy  $hh$ -val helyettesítettük volna, amikor pedig a magyarban szóévégben sem  $h$  sem  $hh$  nem fordulhat elő — a kiejtésben. Egy kissé talán mégis szokatlan módja volna ez a hanghelyettesítésnek. Avagy talán nem? Ugy látszik azonban, Kniezsa nem akarta fejtegetéseinek nagy vonalát ilyen aprólékos

<sup>8</sup> V. ö. Losonczi Zoltán: Az ómagyar nyelv jellemző sajátosságai. 1930, 4.

dolgok fessegetésével megtörni. . . No jól van, tekintsünk hát mi is el ezektől a fura apróságoktól és kövessük bizalommal Kniezsát nagyarányú fonológiai lendületének vonalán!

Minek utána t. i. velem szemben az előbb említett módon „a nyilvánvaló tényeket” ügyesen megvillogtatta, az Erzsébet-kávéházbeli phonologus és neovambérista szaktársaknak még a papírról is szinte haliható tapsai közben könnyeden fölényes iróniával megkérdezi tőlem: „Vagy talán csak nem gondolja Moór, hogy . . . e . . . szavak a magyarba már a XIV. század előtt kerültek át?” (A nagy boldogságban, hogy anyire megfogott, még azt sem vette észre, hogy 1400 előtt egyáltalán nem jelent annyit, mint a XIV. század előtt!) Sőt hamarosan azt is kinyilatkoztatja, hogy a *Fraknó* név írásváltozataira alapított hangtörténeti megállapításom „értéke annyi, mintha a *pehhes* stb. ejtés alapján valaki azt állítaná, hogy a  $x > h$  fejlődés a magyarban épen a mult évben zárult le”. No ennek megadta! De azért nem szeretném a szerencsésen kialakult kellemesen vidám hangulatot ez alkalommal *holmi* nem stílszerű komolykodással elrontani; így szerényen annyit vagyok bátor csupán csak megjegyezni, hogy a kiváló Pluhár e vitánk esetleges helyszíni közvetítése esetén Kniezsa barátom előbb említett tréfás bemondásainál valószínűleg felsóhajtott volna, hogy „Pista, Pista, mit csináltál!”. Azt ugyanis mindenki, akinek füle van a hallásra, tudja, hogy a Kniezsa emlegette pesti szavakban nem *h*-t ejtenek azok, akik ezeket a szavakat használni szokták, hanem *x*-t, mégha esetleg egyes bárók ezt a hangot ezekben a szavakban *h*-val vagy *hh*-val szokták is leírni. . . Nem így azonban például *Kelemen* Béla közismert nagy magyar-német kéziszótárának III. (1929. évi) kiadásában. Ő szerinte ugyanis így kell írni ezeket a szavakat: *peches, pechem van*. . . Persze, akiknek a *x* ejtése kényelmetlen, azok *k*-t ejtenek ezekben a szavakban, de nem *h*-t.

Hivatkozik Kniezsa még bizonyos tót eredetű állítólagos tájszavakra is, amelyekben szerinte a tót *ch*-t *h*-val helyettesítették. Csakhogy a *hliptol*, *hlapatol* és *hlyebárka* szavak aligha mondhatók magyar tájszavaknak, mert esetleg kétnyelvű magyarok egyéni vagy családi nyelvében fordulnak csak elő. De arról is meg vagyok győződve, hogy a *h* ezekbe a szavakba is azért keveredett bele, mert feljegyzőjüknök jól esett a *x*-t *h*-val írni. . . Sőt Kniezsa tanai érdekében még az *eucharisztikus* szót is emlegeti, amelyet szerinte Pesten *euharisztikus*-nak ejtettek. Ez bizony nagyon lehetséges, csakhogy ezt a szót nem az élő beszédből vették át a derék pestiek, hanem újságból; így bizony könnyen megeshetett, hogy sokan ezt a félröfös szót hibásan olvasták el. Az ilyen esetleges olvasási hiba azonban talán mégsem lehet megfelelő „bizonyíték” abban a tekintetben, hogy a *x* hangot mivel szokás helyettesíteni a magyarban. . .

Az előadottak szerint *peches* és társai azt tanúsítják, hogy nyelvünkben jövevényszavak révén meghonosodó félben van egy új hang. Ezt az új hangot elsősorban is a kétnyelvűek használják, míg az egynyelvű magyarok java részének még kényelmetlen a *x*-nak ejtése; ez okból szívesen helyettesítik *k*-val, de nem *h*-val, ahogy ezt Kniezsa talán hibás hallomás, de elsősorban is hibás lejegyzések alapján feltette. Ilyenformán honosodott meg régebben szláv jövevényszavak révén a *zs* és *c* is a magyarban, még régebben pedig a török jövevényszavak révén esetleg a *gy* és *sz* (v. ö. NNy. XI. 14). Kniezsa persze azt próbálta bizonyítani, hogy a *zs* és a *c* a magyarban fejlődött volna ki; bizonyítása azonban ép oly hibás volt, ahogy erre alkalmilag már rámutattam, mint a mostani. . . Egyáltalán teljesen érthetetlen, hogy miért igyekszik Kniezsa — amint ez újabb cikkeiből kitűnik — olyan lázas buzgalommal a magyar, sőt az általa csak felületesen ismert német hangtörténet területén is *holmi* fonemológiai és hanghelyettesítési zavart támasztani, (v. ö. Ujb. XVIII. 32–35.). Vagy talán erre az elővarázsolni szándékolt chaosra csupán bizonyos etymológiák és településtörténeti elméletek érdekében volna szükség? Bármint legyen is, megállapíthatjuk, hogy Kniezsának ezek a törekvései eddig csak phone-

menalis baklövéseket eredményeztek. Eddigi vitacikkeiben ugyanis mindig kissé túlságosan is sok ziccert hagyott számomra — hogy pesties nyelven szóljak —, és így bizony mindig pechje volt a velem való vitáival; én t. i. mindig zicherre mehettem s így mindig neki kellett megfizetnie a cechet...

Moór Elemér.

(*Deutscher Auszug*) — Zur Frage der Entsprechungen des slaw. und deutschen *ch* im Ungarischen. — Der FN ung. *Hernád* ~ d. *Kunnert* bezeugt dass der Lautwert des heutigen ung. *h-* in der II. Hälfte des 12. Jhs. — zur Zeit der Ansiedlung der Deutschen in diesem Flusstale — noch *χ* war. Dass sich der Wandel von *χ* - > *h-* erst nach 1200 vollzog, ergibt sich auch aus den Reflexen von slowak. *hr-* (< *gr-*) und slaw. *chr-* im Ung. Den Wandel des *χ* - > *h-* widerspiegelt auch die Schrift; das heutige anlautende *h-* ist nämlich in der II. Hälfte des 13. Jhs. nie mehr mit *ch* geschrieben worden. Die Gründe, die St. Kniezsa gegen unsere Datierung des Wandels von *χ* - > *h-* hervorbringt, sind nicht stichhaltig. Der Volksname *káloz* hätte nämlich in dieser Frage nur dann eine Beweiskraft, wenn nachgewiesen werden könnte, dass er von den Russen oder von den Byzantinern übernommen wurde; in russ. und byzant. Quellen wird nämlich dieser Name mit *χ* geschrieben (auch Türken hätten z. B. das anlautende *χ-* mit *k-* substituiert). Dass wir an Stelle des heutigen *h* in den Denkmälern der ältesten Zeit einigemal *k* antreffen können, kann ebenfalls nicht die Annahme eines frühen Wandels von *χ* > *h* im Ung. bekräftigen. Diese unfolgerichtig vorkommenden Schreibungen in den Denkmälern gehen vielmehr nur auf einfache Lese-, bezw. Diktierfehler zurück; das *k* wurde nämlich in bestimmten Stellungen häufig auch mit *ch* geschrieben, was zur Folge hatte, dass das richtige *ch* besonders in Namen öfter fälschlich mit *k* gelesen und dem Schreiber auf diese Weise diktiert wurde. — Das alles brauchte Kniezsa eigentlich nur dazu, um ung. *kór* „Krankheit“ auf slaw. *chvorō* zurückführen zu können; diese Herleitung ist aber auch wegen der Annahme einer gänzlich ungerechtfertigten Entwicklung \**kovor* > *kór* im Ung. abzulehnen. — Auch die Annahme K.-s., dass das deutsche *ch* in jüngerer Zeit im Ung. nicht nur mit *k* sondern auch mit *h* substituiert worden sei, beruht nur auf irrtümlichen Voraussetzungen. Mit der jüngsten Schicht von deutschen Lehnwörtern im Ung. ist das *ch* eigentlich auch in das Lautsystem des Ung. schon eingedrungen.

## Pesti lélek

Hárman is írtak már a Tinódinál előforduló *pesti lélek* és a Heltainál előforduló *pesti pór* kifejezések jelzőjéről (Meli ch: MNy. VIII, 326, B o d K á r o l y: u. o. 412, S i m o n y i: Nyr. XLIV, 120), de ennek mivolta és eredete még egyáltalán nincsen tisztázva. Mindabból, amit erről eddig írtak, csak B o d-nak azon magyarázatát tartom helyesnek, hogy jelentése 'pokolralvó'. De már azon feltevését, hogy ez a *pesti* jelző a 'kemence' jelentésű R. *pest*-nek volna származéka, tehát eredetileg 'pestre való, tűzre való' lett volna a jelentése, nem tartom elfogadhatónak. De még sokkal kevésbé fogadható el szerintem S i m o n y i-nak azon feltevése, hogy Heltai a 'bestia' jelentésű R. N. *bestye* szót alakította volna át szándékosan *pesti*-vé, még pedig azért, mert ez az ő erdélyi szász anyanyelvén *Băști* alakban használatos. Megjegyzendő, hogy ez az erdélyi szász főnév 'Dirne, feiles Weib' jelentésű, tehát nem volna érthető, hogy miért illette volna Heltai a köteles-